

זמן החיוב במזוזה

פתיחה

אחת מהשאלות הבסיסיות בהלכות מזוזה, הינה מתי חלה חובת קביעת המזוזה - בזמן קניית הבית, או רק כאשר האדם מתחיל לגור בו. גם אם נאמר כי החובה חלה כבר בזמן קניית הבית, אין בכך כדי לומר שמזוזה הינה חובת הבית ולא חובת הדר. יתר על כן, להלכה ברור כי מזוזה הינה חובת הדר בה ולא חובת הבית¹, אך השאלה נותרת בעינה והיא האם על האדם לקבוע מזוזה עוד לפני שהחל לגור בדירה בפועל.

לפני מספר שבועות עסקנו במצוות ציצית, וביחס בין עשייתה ללבישתה². ה'מגן אברהם' מבין כי קיים קשר בין שני נושאים אלו. לדעת ה'מגן אברהם' חובת הציצית היא רק בלבישה ואין כלל מצווה בעשייה, ובעקבות כך הוא משווה מצווה זו למזוזה:

"וצ"ע מ"ש במזוזה דק"ל שצריך לברך כשקובעה כמ"ש ב"ד סי' רפ"ט דהתם נמי ק"ל חובת הדר הוא דכ"ז שאינו דר בתוכה פטור ממזוזה... ולכן נ"ל דסתמא דמילתא במזוזה קובעה כשדר בתוכה, לכן מברך על עשייתה. אבל טלית מסתמא קובע בו ציצית עד שלא לובשו לכן אינו מברך על עשייתו, ואין הכי נמי אם היה לבוש ציצית ונפסקו לו והטיל בו ציצית אחרים מברך אקב"ו לעשות ציצית כמו במזוזה מיהו י"ל דמיד כשנפסק מחויב לפשטו ולתקנו. משא"כ במזוזה לא הטריחו רבנן לעקור דירתו. ואפשר דהוא הדין במזוזה אם קבע בו מזוזה קודם שדר בתוכו כשנכנס לדור בתוכו מברך אקב"ו לדור בבית שיש בו מזוזה כנ"ל" (מגן אברהם א"ח סי' י"ט, סעיף א).

בדברי ה'מגן אברהם' אנו מוצאים התייחסות למספר נקודות: לדעתו, מכיוון שבדרך כלל קובעים את המזוזה רק כאשר האדם מתחיל לגור בבית, לכן לשון הברכה היא על העשייה, וזאת בניגוד למצוות ציצית. בנוסף, ה'מגן אברהם' מחדש שאם אדם עובר דירה למקום שיש בו מזוזה, עליו לברך ברכה שונה.

לעומת גישה זו, מצאנו כי הרב פרנק (ש"ת 'הר צבי' י"ד סימן רל"ה) חולק על גישה זו, ופוסק שיש לברך בזמן שמכניס את החפצים הראשונים לדירה ולא בזמן שעובר לגור בדירה. ה'מגן אברהם' סבר התקופה לפני שהאדם עבר לגור בדירה מקבילה לעשיית הציצית שאין מברכים עליה, ואילו לדעת הרב פרנק "הכנסת החפצים בבית ושמירתו, הרי זה התחלת המגורים שלו בתוך הבית"³.

מחלוקת זו שראינו לעיל, הינה אחת ממספר מחלוקות שאנו מוצאים בגמרות ובפסיקה, לגבי השאלה האם יש חובה לקבוע מזוזה בברכה במקרים שונים. בשיעור זה, נעיין במחלוקת אלו, ונעלה מספר סברות והבנות בקיום מצוות מזוזה וטעמה.

זמן החיוב בברכה

ר' עקיבא איגר מעיר כי אדם העובר דירה לבית שיש בו כבר מזוזה עליו לשוב ולברך, היות ועבורו זוהי מצווה חדשה. דברים אלו אמנם זהים לפסקו של ה'מגן אברהם', אך רעק"א מוסיף חידוש נוסף:

"ו"ל דגם ההולך מביתו לעסקיו בשוק שעות הרבה ופעמים נוסע מעירו על איזה ימים, דלכאורה הדין דכשחוזר לביתו יברך על המצוה, דהא בנתיים שלא היה בדירת ביתו לא היה עליו חובת מזוזה, ומתחיל עתה חיוב חדש"

(ש"ת מהדורא קמא סימן ט').

אמנם, בסיום התשובה רעק"א מפקפק בפסק זה, ומעיר לדברי ה'ברכי יוסף' שכתב שמי שעובר לגור בבית שיש בו מזוזה אינו מברך. לפי תפיסה זו הברכה נתקנה רק על זמן קביעת המזוזה, אך לא כאשר עובר לגור בבית⁴.

מהו יסוד המחלוקת? יתכן והאחרונים נחלקו בשאלה מהו עיקר קיום מצוות מזוזה שמצריך ברכה:

1. המצווה מתבצעת בצורה חד פעמית על ידי מי שקובע את המזוזה (הבנת ה'ברכי יוסף').

3 וכך פסק גם בש"ת מנחת יצחק (ח"ט סימן קה): "וכתב ע"ז דלדעתו דאם א' בנה או קנה בית ורצה לדור בתוכו, משהניח לשם כליו, בודאי יכול לקבוע מזוזה, עוד קודם שנכנס לדור בו, ולברך עליו, כיון דקובע בשביל זמן החיוב ודעתו לכנוס ולדור בו".

4 נסכם אם-כן את הדעות השונות לגבי ברכה במקרה שאדם עובר לגור בבית שיש בו מזוזה: דעת המג"א היא שיש לברך, ולעומתו ה'ברכי יוסף' אומר שגם בלי ברכה. רעק"א מסתפק בעניין זה הלכה למעשה, ובש"ת הר צבי (סימן רל"ו) כותב שהשוכר יכול להחליף את המזוזות ואז יעקור ויברך.

1 ראה את לשון הרמב"ם בהלכות מזוזה פרק ה הלכה יא. לגבי שיטות שונות ראה בשיטה מקובצת לבבא מציעא קא, ב ד"ה בשם הריטב"א ובשם ר"י מלוניל.

2 בשיעור בעניין עשיית ציצית ראינו כי קיימת שיטה האומרת שעשיית הציצית היא חלק מהמצווה. בעניין זה יש חילוק בין ציצית ומזוזה, וזאת ניתן לראות גם לאור הסברו של הרמב"ם בנוסח הברכה. בהלכות מזוזה (ה, ז) כותב הרמב"ם: "...ואינו מברך בשעת כתיבתה, שקביעתה היא המצוה". לעומת זאת בהלכות ציצית (ג, ה) כותב הרמב"ם: "...ואינו מברך על הציצית בשעת עשייתה מפני שסוף המצוה הוא שיתעטף בה".

מבוארת בדבריהם במסכת שבת, והיא שמזוזה עשויה על מנת להציל מדי המזיקים.

כלומר, לדעת התוספות מטרת הלכה זו הינה כדי להציל את השוכר, וכך מסביר גם הנצי"ב בתשובה את דברי התוספות:

"פירוש- ל"מ אם אין אדם נכנס לדור שם ודאי אסור משום שמסכן הבית. וזהו שכתב בשבת (כב). בד"ה א"נ מזוזה שאני שעשויה להציל מן המזיקין. פירוש באשר לא יהיה מזוזה ויסתכן הבית, אבל כשאחר נכנס וקובע בה מזוזה מ"ט אסור. על"ז כתבו התוס' דנראה כאלו מזיק אותן שידורו בבית..." (משיב דבר ח"ב, פב).

סברה זו, עולה שוב בדברי הגמרא במנחות, הן בהלכה והן בדברי אגדה:

"אמר רבא: מצוה להניחה בטפח הסמוך לרה"ר. מאי טעמא? רבנן אמרי: כדי שיפגע במזוזה מיד, רב חנינא מסורא אומר: כי היכי דתינטריה. אמר רבי חנינא: בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם - מלך יושב מבפנים ועם משמרין אותו מבחוץ, מדת הקב"ה אינו כן, עבדיו יושבין מבפנים והוא משמרן מבחוץ, שנאמר: 'ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך'" (לג).

על ידי שיטה זו מסביר רש"י בפסחים (ד. ד"ה חובת הדר) את ההבנה כי מזוזה היא חובת הדר ולא חובת הבית, כי המזוזה שומרת על האדם⁶.

זכור, ראינו כי לפי גישת השאלות דין זה נובע מחשש ביזיון, ללא קשר לסכנה וחובת שמירה על מי שגר בבית, ואם כן, אנו רואים כאן שתי גישות שונות ביחס לטעם מצוות מזוזה:

(א) המזוזה מהווה שמירה על האדם ועל הבית מפני המזיקים.

(ב) מטרת המזוזה היא שהאדם יגור בבית שמעיד על ייחוד השם. המזוזה מהווה מסגרת ומשמעות למה שמתחולל בתוך הבית.

דברים בכיוון ההספר השני, אנו מוצאים בדברי החינוך על מצוות מזוזה:

"משרשי המצוה להיות זכרון לאדם באמונת השם בכל עת בואו לביתו וצאתו, וכמו שכתבתי בענין

2. החיוב חל כאשר אדם עובר לגור בבית (מגן אברהם).

3. בכל רגע שאדם נמצא בבית הוא מקיים את המצווה. ברגע שהאדם מתחייב מחדש (וזוה קורה על ידי שחזור לגור בבית, לאחר שפקע ממנו החיוב בגלל העדרות ארוכה), הוא צריך לחזור ולברך (רעק"א).

חשוב לציין, כי לכל שלושת הגישות הללו, ניתן להבין שאדם מקיים את המצווה בכל רגע שהוא גר בבית שיש בו מזוזה. אמנם קיום מצווה זו אינו גורר ברכה, אך המצווה היא לגור בבית שיש בו מזוזה⁵. אמנם, למרות שמקיים את המצווה בכל רגע ורגע, אין לברך בכל רגע. וכך כותב הרב פרנק:

"וכל זה לא שייך אלא בשהיית גופא בלבישה דאיסורא של כלאים או בלבישה של מצוה דציצית, או בשהיית גופו בטומאה, שבזה שמשהה את גופו בלבישת מצוה או איסור חשיב כמלביש את גופו, אבל לענין קביעת מזוזה דאין שם שהיית הגוף, שפיר כתב הברכ"י דלא תקנו הברכה רק על שעת קביעת המזוזה" (הר צבי א"ח א, יא).

אדם שעובר דירה

מה דינו של אדם השוכר דירה מחברו? דרך עיון במחלוקת הראשונים בסוגיה זו, ננסה להציע מספר סברות במחלוקת האחרונים בעניין. אומרת הגמרא:

"תנו רבנן: המשכיר בית לחבירו - על השוכר לעשות לו מזוזה, וכשהוא יוצא - לא יטלנה בידו ויוצא. ומנכרי - נוטלה בידו ויוצא. ומעשה באחד שנטלה בידו ויצא, וקבר אשתו ושני בניו. - מעשה לסתור? אמר רב ששת: ארישא" (בבא מציעא קב).

אדם שמשכיר בית לחברו או שמוכר לו דירה, צריך להשאיר את המזוזות במקומם. נחלקו הראשונים בהבנת טעם האיסור: שיטת רב אחאי גאון (שאלתא קכ"ו) היא שמותר למשכיר לעקור את המזוזה כדי לשים אותה במקום אחר. נראה כי לדעתו, טעם האיסור הוא משום **ביזיון המזוזה**, ולכן אם משתמש בה מיד אין בעיה בעקירה זו. לעומת זאת, שיטת התוספות (מנחות מא, שבת כב.) היא שגם אם המוכר רוצה להשתמש במזוזות במקום אחר, אסור לו לעקור את המזוזה. סברת התוספות

6 הרב משה פיינשטיין (בתשובה שניא בהמשך) מבין בשיטת רש"י שעניין השמירה הוא עיקר במצווה ויש לכך השלכות הלכתיות. בשר"ת חלקת יעקב (י"ד סימן ק"ס) הוא אף רואה זאת כספק סכנה שבעקבותיו נפסוק בכל המקרים לחומרא. יתכן ודברי הרמ"א (י"ד רפה, בעקבות המהר"ל: "הגה: י"א כשאדם יוצא מן הבית יניח ידו על המזוזה, ויאמר: ה' ישמר צאתי..." - נובעים גם כן מטעם זה.

5 כדברי הגרש"ז אורבאך: "...במי שיש לו מזוזה בפתחו מבואר בכמה מקומות שמקיים בכל רגע מצוות עשה" (שר"ת מנחת שלמה ח"א סימן א). אפשרות זו שישנו קיום בכל רגע, עולה במספר הלכות, לדוגמה: בנוגע לכהן או נזיר שנכנסו למקום טמא אשר לוקים בכל רגע שהם לא יוצאים משם והתרו בהם, לגבי קיום מצוות ציצית ולגבי חיוב במקרה ולובש כלאיים.

ואולם, נראה שדבריו של ר' משה פיינשטיין בעניין זה טעונים בירור, וזאת לאור דברי הרמב"ם בהלכות מזוזה ובעיקר לאור גישתו העקרונית לקמעות. ידועים דברי הרמב"ם כנגד מי שכותב שמות של מלאכים במזוזה:

"מנהג פשוט שכותבים על המזוזה מבחוץ כנגד הריח שבין פרשה לפרשה שדי- ואין בזה הפסד לפי שהוא מבחוץ, אבל אלו שכותבין מבפנים שמות המלאכים או שמות קדושים או פסוק או חותמות הרי הן בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא, שאלו הטפשים לא די להם שבטלו המצוה אלא שעשו מצוה גדולה שהיא יחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו כאילו הוא קמיע של הניית עצמן כמו שעלה על לבם הסכל שזהו דבר המהנה בהבלי העולם" (הלכות מזוזה פרק ה').

נראה בבירור מדברי הרמב"ם שהדגש אינו טמון בשאלה האם כותבים מבחוץ או מבפנים, אלא מהעובדה שהופכים את המזוזה לקמיע. מטרת המזוזה לדעת הרמב"ם היא יחוד ה', כפי שהוא חוזר ומדגיש בסיום הלכות מזוזה (פרק ו הלכה יג). בנוסף לכך טוען הרמב"ם כי מי שרואה את המזוזה כקמיע, "פיספס" את עניין המצווה, ולמרות שהוא קבע אותה ליד הפתח הוא עושה מעשה שטות בלבד⁷.

מקום נוסף בו אנו יכולים לראות את התנגדותו העקרונית של הרמב"ם הינה בדבריו במורה הנבוכים, שם הוא מרחיב באיסורים אלו:

"כדי להרחיק מכל מעשי הכישוף אסר לעשות דבר ממנהגיהם, אפילו מה שנוגע לחקלאות ולמרעה וכיוצא בהם, כלומר, כל מה שנאמר שהוא מועיל והעיון הטבעי אינו מצריך זאת, אלא הם, לטענתם, בבחינת סגולות. זה דבר: ולא תלכו בחקות הגוי... מן הדברים שאנו מעירים את תשומת-הלב אליהם שאלה הממציאים את הדעות הכוזבות, שאין להן שורש ואין בהן תועלת, מערימים להשריש את האמונה בהן על-ידי שהם מפצים בקרב האנשים שמי שלא יעשה את המעשה המנציח אותה אמונה יחול בו פגע פלוני... לכן התנגדה התורה למעשה זה מאוד, ומופיעה ביחס אליו הדגשה שאינה באשר לשאר מיני עבודה זרה: למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי..." (מורה נבוכים ח"ג פרק לז).

קצת ניתן לחזור לענייננו: נראה שהשאלה האם ניתן להוסיף את שמות המלאכים ופסוקים נוספים, תלויה

התפילין, וכענין שאמרו זכרונם לברכה (מנחות לג.) במצוה זו, אמר רבי זירא אמר רב מתנא אמר שמואל מצוה להניחה בתחילת שליש העליון אמר רב מצוה להניחה בטפח הסמוך לרשות הרבים, מאי טעמא? רבנן אמרי כי היכי דתפגע ביה מצוה מיד" (מצווה תכ"ג).

הרמב"ם מרחיב בהבנה זו במצוות ציצית, כפי שנראה בפסקה הבאה. יתכן ולאור שני טעמים אלו ניתן גם להסביר את מחלוקות האחרונים שהצגנו בתחילת הדברים: רעק"א סובר שמברכים כאשר נכנסים לגור בבית, ונראה שההסבר לכך הוא היות והטעם העיקרי של מצוות מזוזה הוא ייחוד ה' המתקיים כאשר אדם גר בבית. לעומת זאת, הגישות שרואות את מגורי הדייר החדש כהמשך של הראשון, יסברו שהטעם העיקרי הינו שמירה מפני המזיקים ואין זה משנה כלום כלפי האדם.

כתיבת שמות המלאכים

נפקא מינה שלישית בין שתי הגישות האלו, עולה בפולמוס סביב כתיבת שמות המלאכים ופסוקים במזוזה. ההגהות מיימוניות מביא את דברי היראים בעניין:

"...ודלא כרא"מ אשר כתב צורת המזוזה וחותמות ושמות מלאכים. אמנם כתב שאין בהן לא עיכוב ולא מצוה אך תוספת שמירה וכן בס"ע של רבינו שמחה כתב ג' פסוקים תחת המזוזה ה' ישמך וכו' " (הלכות מזוזה פ"ה אות ד).

לפי שיטת היראים יש עניין של שמירה במזוזה ולכן שייך להוסיף פסוקים ושמות מלאכים. לעומת זאת הרמב"ם סובר שאין כלל עניין שמירה במזוזה (כך כותב הרמ"ך שמואל בכס"מ, ונביא את דברי הרמב"ם בהמשך) ולכן יש בכך איסור.

הרב משה פיינשטיין מרחיב בדיון בעניין זה ומביא מספר ראשונים וביניהם רש"י, הסוברים שעניין השמירה הוא חלק עיקרי במצוות מזוזה. בתשובתו הוא חולק על הרמ"ך וסובר שגם לפי הרמב"ם יש עניין של שמירה במזוזה ולכן ניתן במקומות מסוימים להוסיף את שמות המלאכים:

"...ונמצא שגם הרמב"ם מודה שאיכא שמירה בשמות מלאכים ושמות קדושים ופסוקים ולכן פשוט שגם פרשיות דמזוזה לא גריעי משאר פסוקים ושמות ששייך לכותבם בקמיע לשמירה, ורק מה שסוברין שהנחת המזוזה בפתח הבית היא לשמירה גשמית דהנאת עצמן הוא בטול המצוה, ולכן שלא במקום המצוה אף ששם נכתבו לשמירה דקמיע אין בזה גרעון וחסרון לכתובת הפרשיות והנחתן בפתח הבית למצוה, כדחזינו דפסוקים ושמות הם דברים שיש בהן ענין שמירה אף להרמב"ם ממה שכותבין בצד השני..."

(שר"ת אג"מ י"ד ח"ב,קמא).

7 כדברי הכוזרי ששורש האמונה הוא שורש הכפירה. יש לעשות את המצווה כפי שציוונו הקב"ה, ואם משנים ומנסים להוסיף הרי שהרסנו את הכל.

שם שהרמב"ם שכתב שהם טפשים קאי גם על אנשים כאלו דהא אדרבה מפורש ברמב"ם שאינו כן אלא על אלו שכותבין שמות מלאכים ושמות קדושים בפנים קראן טפשים, ולא על אלו שכותבין מבחוץ וכ"ש שלא על אלו שנושאים מזוזה עמם לשמירה, ומשמע שגם הוא סובר דיש בזה שמירה כקמיע, ואף חכמים גדולים רשאים לעשות כן".

אותה שאלה שהעלנו קודם שייכת גם לגבי לבישת מזוזה כתליון. ראינו כי שיטת ה'אגרות משה' היא שגם לדעת הרמב"ם אין בכך איסור (כפי שהוא מבין לגבי כתיבת שמות המלאכים). אך לפי מה שטענו ברמב"ם לאור עיון בדבריו במשנה תורה ובמורה הנבוכים, נראה כי יש בעיה ואיסור בהתייחסות למזוזה כקמע. לפי שיטת רש"י הרואה את המזוזה גם כשומרת על האדם, יש עניין ללבוש את המזוזה כקמע. אך לרמב"ם לא רק שדבר זה אינו מותר אלא הוא איסור ופיספוס גדול בהבנת מהות מצוות מזוזה.

בשאלה האם המזוזה מהווה שמירה על האדם מפני מזיקים, או שמא קיום ייחוד השם בכניסה לבית.

השלכות נוספות

נשלים את הדיון בשני מקרים נוספים שעולים לדיון בגמרא ובפוסקים. הגמרא במנחות (לב:) מספרת על בית מונבז שהיה להם נוהג בעשיית מזוזה: "של בית מונבז המלך היו עושין בפונדקוניהן כן, זכר למזוזה". רש"י מסביר את החידוש במעשיהם של בית מונבז:

"פונדק היינו בית שלנין בו עוברי דרכים בדרך ואין חייבין במזוזה, דלאו דירת קבע הוא, כדתניא לקמן בהתכלת הדר בפונדקי בארץ ישראל כל שלשים יום פטור מן המזוזה. ושל בית מונבז המלך כשהיו מהלכים בדרך, נושאים מזוזות עמהם ותולין אותן בפונדק במקל עד הבקר, זכר למזוזה. לפי שלא היו דרין לעולם דירת קבע אלא הולך היה מעיר לעיר במלכותו" (שם, ד"ה היו עושין).

מדובר במקרה שבו האדם לעולם פטור ממזוזה, והוא רוצה לקיים את המצווה למרות שאין עליו חיוב. מציאות זו אינה זהה למה שאנו עושים היו בציצית, היות ובציצית ברגע שאנו לובשים את הבגד אנו מתחייבים במצווה. בית מונבז לא היו חייבים במזוזה אך הם שמו אותה בכל מקרה 'זכר למצווה'. כאשר תולים במקל שאינו מחובר בקביעות אין כאן כלל מצוות מזוזה, ולכן זה רק זכר בעלמא⁸.

נוהג זה לא נפסק להלכה, ויתכן כי לאור המחלוקת שראינו קודם יחלקו הראשונים האם יש בכלל עניין לעשות זאת. אם עניין המזוזה הינו לשמירה אז וודאי שיש בכך עניין ודבר זה הינו חיובי. אך אם מדובר במצווה של קבלת ייחוד ה' בצורה קבועה בבית, אזי אין עניין להחמיר במציאות שאינך חייב, הואיל ומטרת המצווה היא דווקא בבית שלך. כמובן, נפק"מ זו אינה הכרחית ויכול להיות וגם הרמב"ם יסתכל בצורה חיובית במי שעושה זכר למצווה במקום שאינו מחויב, אך וודאי שההתייחסות למציאות זו תהיה שונה.

נפקא מינה נוספת עולה בסיום תשובתו של הרב משה פיינשטיין שהבאנו לעיל, לגבי לבישת מזוזה כתליון:

"ולכן יותר נוטה לע"ד שאם נושא אדם על צוארו לכוונת שמירה ליכא בזה איסור, דלא כסברת כת"ה בזה, וכמפורש בתו"ט כלים פ"ז מט"ז שמפרש כן בכוונת הרמב"ם פ"ב מכלים ה"ב שנקט מקל שיש בו בית קבול מזוזה שמשמע שכן היה אורח ארעא, ואינו כלום מה שכתב בתוס' אנשי

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ז
עורך: אביעד בינשטוק

בית המדרש הירטואלי שליד ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
